

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN I. FRANÇOİS'YA İKİ MEKTUBU

Yazan

Jean-Louis Bacqué-GRAMMONT

Çeviren

Refet YINANÇ

Takdim edeceğimiz iki belge, Bibliothèque Nationale'de muhtemelen çoktan beri muhafaza edilmelerine rağmen uzun süre araştırmacılar tarafından tanınmamış, hatta onların meçhulü olarak kalmıştır. Halbuki Blochet kataloğu karıştırıldığında kolayca farkedilirler¹. Bu iki belge ilk defa eski türkçe olarak Prof. Tayyib Gökbilgin tarafından yeni bir makale içinde yayınlandı². Bununla beraber, içinde bu iki belgenin yer aldığı 213 belge, ne bir giriş, ne de muhtevasına dair özel bir açıklama yapılmaksızın yayınlandığından ve çeşitli görüş açısından bu iki belge önemli olduğundan Osmanlı tarihi araştırmacılarının dikkatlerini onlar üzerine çekmenin yararsız olmayacağı kanısındayız.

Söz konusu belgeler, Osmanlılar tarafından İran Safevilerine karşı 1533 sonbaharından 1535 yılı sonuna kadar sevk edilen uzun İrakeyn seferinin iki fetihnâmesidir. Birincisi, Supplement turc 815 noda kayıtlı ve Tebriz'den gönderilmiş olup 11 Muharrem 942-12 Temmuz 1535 tarihini taşır, 3,64×0,35 m. ebadında bir tomar biçiminde ve 30 satır ihtiva eder. İkincisi, 2,04×0,35 m. ebadında çok küçük, 20 satırlık, İstanbul'dan gönderilmiş olup 14 şevval 942-5 nisan 1536 tarihlidir. Her ikisi de hatt-ı hümayûn tipinde olup aynı devrin birbirine benzer belgelerinden hiç ayırt edilmezler.

*
*

Muhtevasına gelince, her şeyden önce bu mektupların önemi, birinci safhasında Osmanlı-Fransız münasebetlerinin daima yanlış anlaşılmiş meselesi

1 Edgar Blochet, Bibliothèque Nationale, Catalogue des manuscrits turcs, II, Paris 1923, s. 69 ve 70.

2 M. Tayyib Gökbilgin, Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler, Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, V-VIII/9-12, 1968-1971, s. III-114. Bizi burada ilgilendiren iki belgeden başka, bu önemli makale Bibliothèque Nationale asıllı ve aynı devre dair 13 Osmanlı belgesi daha ihtiva eder.

üzerine tuttukları bazı ışıklardan gelmektedir. Eğer Kanunî Sultan Süleyman tarafından I. François'ya Pavie³ muharebesinden sonra gönderilen meşhur mektupla, 1528 eylülünde gönderilen bir ikincisi istisna edilirse, Osmanlı-Fransız münasebetlerine ait en eski diplomatik belgeler söz konusudur, üstelik orijinal belgeler.

Birincisi, bu münasebetler üzerine ancak dolaylı olarak bir açıklık getirir. Gerçekten de tamamiyle benzer bir formül altında diğerlerine gönderilmiş basit, fakat haşmetli bir fetihnâme gibi görünür. Doge Andrea Gritti muhakkakki aynisini aldı⁴. Ancak Süleyman tarafından bu tipte mesajların gönderildiği mutad kimselerden olmayan I. François'ya bu mektubun tam temmuz 1535'te gönderilmesinin tesadüfi olduğu bilinmiyecekti. Gerçekten Feridun Bey münşeatinde bulunan Sultan Süleyman'ın hareket ruz-nâmesine göre, 23 zi-l-kade 941-26 mayıs 1535'te Hınar konağında (Kerkük ve Meraga arasında bir yer) Rûm (Anadolu) beylerbeyi tarafından kuryelerin vasıl oldukları ve Fransız kiralının özel ulağını⁵ getirdikleri biliniyor.

Aksini ortaya koyan deliller olmadığından, uzun süre söz konusu ulağın Jean de la Foret'nin bizzat kendisi olduğu düşünöldü. Şimdi biliyoruzki sözü

3 Rebi ül ahir başı 932/15-24 ocak 1526 tarihli. E Charrière'in metin ve çevirisi, *Negociations de la France dans le Levant ou correspondances, memoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs, envoyes ou residents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jerusalem, en Turquie, Perse, Georgie, Crimée, Syrie, Egypte, etc, et dans les Etats de Tunis, d'Alger, et de Maroc*, I, Paris 1848, s. 116 vd. İşaret edelimki, yaygın olan kamya zât olarak, ne birinci mektupta, nede Bibliothèque Nationale'deki iki belgede, I. François, Padişah ünvanı ile anılmamıştır. Charles Quint, Ferdinand ve diğer Avrupa hükümdarları gibi, I. François da, sadece kral olarak kaydedilmektedir. Hatta, Kanunî Süleyman'ın eylül 1528 tarihli mektubunda onun Bey sırasına düştüğü görölmektedir. (İbid., s. 131). Bununla beraber, görevleri icabı protokolu bilmesi gereken Celâlzâde Mustafa, Tabakâtü-l Memâlikte Rincon ve 1532 de gönderilen elçi hakkında "Fransa Padişahının Elçisi" deyimini kullanıyor. (Cf. J. de Hammer, *Memoire sur les premières relations diplomatiques entre la France et la Porte*, *Journal Asiatique*, X, 1827, s. 30 ve n.2). Tabakâtü-l Memâlik'in tamamlandığı tarih bilinmiyor, muhtemelen bu olaydan bir çeyrek asır sonra tamamlandı, fakat, Fransa Padişahı ünvanının o vakit kullanılmaya başlanmış olduğu mümkün değildir. Celâlzâde adı geçen metinde bu ünvanı önceyi kapsıyan bir usulde kullanıyor. Yine not edelimki, dayandığı kaynağı zikretmeyen Hammer'e göre, (ibid., s. 35) Rinçon'un birinci elçiliğinden sonra gönderilen mektupta kral François'ya kardeş sultan ve padişah ünvanı ile hitap ediliyor.

4 M. Tayyib Gökbilgin, aynı eser., s. 62-64.

5 Feridun Bey, Münşe'âtü-s-selâtin, Nuruosmaniye Ktp. no. 3135, v. 145a: Rûm beylerbeyisi tarafından ulaklar gelüb Fransa kiralının elçisin getürdi. Bu kayıt, şüphesiz aynı eserin taş basması kaydına tercih edilebilir (İstanbul 1274 H. / 1858, s. 594): İstanbul'dan dahi ulaklar gelüb kralın elçisi geldi. Bu husus, zaten diğer yazma eserlerle doğrulanmıştır, cf., J. de Hammer, aynı eser., s. 40 ve n. 1.

geçen ulak hiç de Jean de la Forêt değildi. Simancas arşivlerinde muhafaza edilen, M. Jean Aubin tarafından bulunan, yayınlanmamış, fakat çok arzu edildiğinden yayınlanması yaad edilmiş olan Charles-Quint servisinde bir Yunan-Arnaut-Napoli casusluk şebekesi raporları koleksiyonunda, Jean de la Forêt'nin asla Azerbaycan'a gitmediğini kesin bir şekilde ortaya koymaya yardım eden 18 haziran 1535 tarihli bir belge (Estado 462) mevcuttur.

Bizzat tank olan haberci, Fransız elçisinin Barbaros galerisi ile 8 haziran 1535'te İstanbul'a vardığını nakleder. Hatırlanacağı gibi Barbaros'u temsil eden bir heyet, aralık 1534⁶'te Châtellerauld'da I. François'nun huzuruna gelmiş ve Jean de la Forêt 11 şubat 1535⁷ tarihli talimatla, görevi için Kaptan Paşa'nın bu heyeti ile birlikte hareket etmişti. Fakat Charles-Quint in casusunun raporu önemli bir detayı ortaya kor: Osmanlı yetkilileri, muhtemelen, Kanunî Süleyman'ın hareketinden önce⁸ İstanbul'da bıraktığı sancak beyi tarafından kabul edilen elçiye sultanla görüşmek istediğinde, padişahın seferde olduğu ve İstanbul'a ancak ekim (gerçekte ocak 1536) ayında döneceği cevabı verildi ve kendisine ya hemen ona yetişmesi veya dönüşünü beklemesi teklif edildi. La Forêt, bu ikinci şıkkı tercih etti ve ikamet için Pera (Beyoğlu) ya gitti.

Bu tanklık gösteriyorki, Jean de la Forêt'nin İstanbul'a geliş tarihi verilmiş olduğundan, Hınar konağına gelen Fransız kralının ulağı onun maiyetinden bir kimse veya açıkça aynı galeride yolculuk edenlerden biri olamaz. Bununla beraber, Feridun bey tarafından verilen habere itiraz etmeye yer yoktur. Frangipani ve Rinçon gibi I. François'nun belkide gizli ve yarı resmî diğer bir elçisinin, söz konusu elçinin gelişinden Kanunî Sultan Süleyman'ı haberdar etmek için daha direk vasıtalarla (Charles-Quint'in casusu Barbaros galerilerinin Tunus'tan geldiğini belirtir)⁹ La Forêt'den önce hareket ettiği kabul edilebilir. Gerçektende, I. François, Venedik elçisinden bizzat haber ele geçiren Roma'daki elçisi Mâcon Evekinin mesajları ile Kanunî Süleyman'ın

6. E. Charrière, aynı eser., s. 249 ve n. 1; İsmail Soysal, Türk-Fransız diplomasi münasebetlerinin ilk devresi, Tarih dergisi, III/5-6, 1953, s. 71.

7. E. Charrière, aynı eser., s. 255 vd. İşaret edilen tarih 11 şubat 1534 tür, fakat takvim reformundan önce resmî belgelerin, önceki yılın ilk üç ayını kapsadığını hatırlatmak gerekir. (ibid., s. 284).

8. Bostanzâde, Tarih, Ayasofya Ktp. no. 3317, v. 149b: Mahrûse-i Kostantiniyenün hıfz-u hıraseti için sancak beyi tayin olunub.

9. La Forêt, bu hususta zaten I. François tarafından verilmiş olan talimatlara göre hareket etmişti: La Forest, que le roy envoie son-ambassadeur par devers le Grant-Seigneur, ira premièrement de Marseille à Thunis en Barbarie, devers le seigneur Haradin-Begii-Baschia, roy d'Arget..., cf. E. Charrière, aynı eser, s. 255.

İran'da seferde olduğunu biliyordu. Zaten 27 ocak 1535 tarihli bir mektup, hatalı bir şekilde Kanunî Süleyman'ın İstanbul'a dönüşünü haber veriyor¹⁰; fakat bu, I. François'nın, Barbaros nezdindeki önceki görevi hesaba katılarak varış tarihinin tahmin edilmesi güç olan bir elçinin nezdine gönderildiğinden padişahı haberdar etmek istemiş olabileceği hususunu ortadan kaldırmaz.

Şu halde, bize öyle geliyorki, Tebriz'den gönderilen fetihnâme, Fransız ulağının Hınar'a varmasının birinci neticesidir. Üstelik mektup, 12 temmuz tarihli olduğuna göre Kanunî Süleyman, Jean de la Forêt'nin İstanbul'a gelişi haberini bir aydan daha fazla bir süre önceden alabilmişti. Bu fetihnâmenin gönderilme tarihine gelince, bu hususta hiç bir şey bilmiyoruz, fakat ikinci belgenin üzerinde muhakeme yapıldığı takdirde Hınar ulağının, La Forêt'nin bir defa daha ilettiği sözlü talimatlarla tekrar gitmiş olabileceği imkânsız değildir.

Doge'a gönderilen aynı türden fetihnâme eylül ayı içinde ulaştı. İşte, 29 eylülde Roma'dan postalanan bir mektupta, belgeye verdiği 27 temmuz tarihi, bildiğimiz tarihle (10 Muharrem 942/2-11 temmuz 1535) uyuşmasına rağmen, Mâcon Evekî bu fetihnâmeden bahsetmiş olmalı, muhtevanın tarifi, aynı mektubun söz konusu olduğunu gösteriyor.¹¹

* *

İkinci mektup, ilk görüldüğünden daha manalıdır. Bu mektup, ilerde inceleyeceğimiz İran seferine dair birinci kısımdan başka, Jean de la Forêt'nin Kanunî Süleyman ile görüşmesini ilgilendiren dört satır ihtiva eder. Oysa ifadeye göre, elçinin padişahın bizzat kendisine gerçekten rastlayıp rastlamadığını bilmek zordur. Sözlerinin ve talimatlarının kendisine daha sonra iletildiği Kanunî Süleyman'ın bulunmadığı divan-ı alâya kabul edildiğinin anlaşıldığı zannedilir. Zaten, I. François'nın elçisine, önce sadrazamla görüşmesini ve özellikle onunla müzakere etmesini kesinlikle tavsiye ettiğini hatırlamak gerek: "... hepsinden önce ilk olarak İbrahim Paşa'ya müracaat ederek itimatnâmesini ona takdim edip onun tarafından yapılacak teveccühe göre kendisine karşı Senyörün itimat ve sevgisini beyan edecek¹²".

Fakat, diğer taraftan, Kanunî Süleyman'ın elçiye bizzat konuşarak mı yoksa araçlar vasıtasıyla mı verdiği bilinmiyen emirlerine müracaat ettiğini

10 Aynı eser., s. 254. Venedik elçisi, Kanunî Süleyman'ın Tebriz üzerine ikinci defa o vakit yürüme niyetinin olduğunu daha bilmiyordu.

11 M. Tayyib Gökbilgin, aynı eser., s. 64; E. Charrière, aynı eser., s. 277.

12. Aynı eser., s. 263.

görüyoruz. Gerçektende dört yıl önce Rinçon, padişahın huzuruna el öpmeye kabul edilmişti; Jean de la Forêt için de başka türlü olduğunu düşünmeye hiç bir sebep yoktur. Zaten bizi burada ilgilendiren husus için bu, oldukça ikinci derecede bir protokol işinden başka bir şey değildir; muamelenin aslı sadrazamla yürütülmüş olmalı.

Ne olursa olsun, Kanunî Sultan Süleyman, Jean de la Forêt tarafından ileri sürülen teklif ve isteklere tüm muvafakatini tereddütsüz ifade ediyor (ki bu tekliflerin detayı daha önce anılan talimatların içinde bulunuyor): Her neki ismarlanmış ise takrir eyleyüp tafsili ile ma'lum-ı şerifüm olub kabul olndı (satır 17-18). Fakat, Jean de la Forêt, aynı zamanda sözlü talimatlarda getirmiş olmalı, zira, I. François'nun yazılı talimatı içinde padişah tarafından bir kaç hafta önce verilen meşhur kapitülasyonu ima eden hiç bir şey bulamıyoruz. I. François'nin bize kadar ulaşmayan diğer talimatlarının söz konusu olması muhtemeldir. Her halikârda, Osmanlı-Fransız münasebetlerine dört asra yakın süre adli temel olarak hizmet edecek olan kapitülasyonun İbrahim Paşa ile tesbit edildiğini ve 25 şaban 942/18 şubat 1536¹³ da, yani, 18 şubat gecesi katledilen ve bizi burada ilgilendiren mektubun tarihinden üç hafta önce vuku bulan sadrazamin ölümünden bir ay kadar önce, Kanunî Süleyman tarafından imza edildiğini biliyoruz.

Bu son mektubun işaret ettiği gibi, aktedilen anlaşma ile ilgili detaylar, Jean de la Forêt tarafından kaleme alınan bir rapor içinde I. François'ya arzedilmiştir. Elçinin görevi ile ilgili arşiv vesikalarının hemen tamamı kaybolduğu gibi bu belgedende hiç bir şey bilinmiyor. Bu boşluk, o kadar derindirki, Jean de la Forêt'nin raporları, sarayla çektiği zahmetler üzerine vereceği açıklamalardan başka, Osmanlı tarihinin anahtarı mahiyetindeki devrelerinden biri için de özel bir önemi olan İbrahim Paşa'nın ölümü olayına tekadüm eden ve hemen onu takip eden haftalar üzerinde bilgi vermeyi ihmal etmiyecekti.

Nihayet, işaret edelimki, Kanunî Süleyman'ın mektubu, Jean de la Forêt'nin İstanbul'da daimi ikametini hatırlatıyor. Jean de la Forêt, gerçektende saray nezdinde uzatılmış bir biçimde ikamet eden ilk daimi Fransız elçisi oldu. Zaten, O, ertesi yıl orada öldü.

13 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II, İstanbul 1948, s. 182.

Aslının kaybolmasına daima üzülen kapitülasyon metni E. Charrière'nin eserinde bulunur (aynı eser, s. 283 vd.) ve açıkça kapitülasyonun sadrazamla aktedildiğini belirtir: le sieur de la Forest,.... lequel traicta avec Ybrahim, son premier bassa visir, qui est aultant à dire comme premier et suprême conseillez, et manie touz les affaires d'etat.

Bu iki mektubun diğer bir faydasıda, birazcık karşılaştırıldıklarında İbrahim Paşa'nın gerçek bir suçlama anısını göstermesidir. Birincide, sadrazama, açık olarak I. François'dan daha fazla, seferin başarılarının bütün hünerini kendisine atfetmeyi ihmal etmeyen Kanunî Süleyman'ın hemen hemen bizzat kendisine yapılmış methedici sıfatlardan dört satır hasredildiği görülüyor. İkinci mektup ile zıtlık açıktır, birincisini tashih edici bir biçimde gibi görünür: İbrahim Paşa'nın adı, bir defa dahi anılmamış ve Kanunî Süleyman, daha kısa bir yazı ile öncekine kıyasla biraz daha az mübalağa ile fetihleri ve seferin göze batan sonuçlarını bizzat kendisine maletmiştir¹⁴.

*
* *

Olay ve asıl sebepleri tamamen esrarengiz kalmış olmalarına rağmen, o kadar eski ve samimi bir dostu öldürtmenin, Padişah için çok korkunç bir tecrübe olması bize çok az şüpheli görünüyor. Hiç bir Osmanlı sadrazama hükümdardan bu derece teveccüh, samimiyet ve gerçek sevgiyi elde edemedi. Kanunî Süleyman'ın seleflerinden daha büyük tartışılmaz kudreti düşünülür, (20 yıl kadar önce babası Selim'in kudretinin bir çok gailelerle, özellikle Yeniçeriler karışıklığı ile sarsıldığı hususunu unutmayalım) muhakeme edebildiğimiz kadarı ile padişahın ağır, itidalli ve sağduyu sahibi bir insan olduğu göz önüne alınır ve muhtemelen bu mektupları kaleme alan Nişancı Celâlzâde Mustafa'nın güzel söz çiçekleri bir kenara atılırsa, 12 temmuz 1535 tarihli fetihnâmede, sadrazama yöneltilen methiyelerin ödülü tahmin edilebilir. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının birinci safhası, İbrahim Paşa'nın ölümü ile kapanır. Acaba Kanunî, yaşça ilerlemişti de ondan mı, saltanatının ikinci safhası, aynı gençliğin ve dinamizmin intibanı vermiyordu?

*
* *

İlk defa ve yegâne serasker sultan ünvanını alan sadrazamın kaybı, sadece Kanunî Süleyman'ın saltanatının değil, Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktasına tesadüf eder. Gerçektende Osmanlı İmparatorluğunun genişleme devri İrakeyn seferi ile kapanır. Oldukça ikinci derecedeki sonraki fetihler, bu devirden itibaren olayların mantığı içinde bize daha az manalı kaydedilmiş gibi görünüyor. İki temel olay vardır: 1529 Viyana kuşatması başarısızlığı ve 1534-1535 teki İrakeyn seferi. Farklı sebeplerden, her iki olayda imparatorluğun doğuda ve batıda askerî kudretinin kesin sınırını belirtir: Viyana hiç bir zaman alınmış olmayacak, Osmanlılar ne devamlı bir şekilde İran yaylasında yerleşebilecek, nede Safevileri bertaraf edebileceklerdir.

¹⁴ İsmail Soysal, aynı eser., s. 81; E. Charrière, aynı eser., s. 340 ve 354.

Hiç bir meydan savaşı, nede belli başlı bir muharebeye tanık olmayan İrakeyn seferi (Kızılcaadağ bozgunu, öncülerin çarpışması, Tahmasb'ın Van kuşatması ve Vastan civarındaki bir kaç vuruşma kaydedilmeye değmez ani olaylardır.) hiçte askerî bir gezinti olmadı. Osmanlı ordusunu oluşturan 200.000 askerden, 30.000 den fazlası özellikle açlık, soğuk ve çeşitli olaylardan, seferin iki yıllık süresinde tali derecedeki muharebelerde kırıldılar. 22.000 at ve deve, 100 den fazla top kayboldu¹⁵.

Bu kayıplar, İbrahim Paşa 1534 ilk baharında Diyarbakır'a ulaştığı zaman orada meydana gelen entirikalara ve karanlık olaylara dayandırılabilir. Gerçektende seferin asıl amaçları biliniyor: Safeviler tarafına geçen Şeref Han'ın Bitlis vilâyetini geri almak, bir süre önce Kanunî Süleyman'a itaatini arzetmiş, fakat, Tahmasb'ın Irak'ı tekrar fethetmek için yaptığı saldırı sırasında öldürülmüş olan Safevî valisi Zulfikâr Han'ın Bağdat'ını ele geçirmek söz konusu idi. Bitlis, zaten İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan hareketinden hemen önce, eylül 1533 te tekrar alınmıştı¹⁶, ve eğer direk Bağdat üzerine yürümüşse, sadrazamın ordusunun burayı güçlük çekmeden almış olmasını ileri sürmek bize çok tesadüfi gibi geliyor. Çeyrek asırdan beri Musul ve Kerkük'e yerleşmiş olan Osmanlılar için Yavuz Selim ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın ezeli rüyası, Bağdat'ın

15 M. Hilmi, Kanunî Süleyman'ın 1533-1535 Bağdat Seferi, Askeri Mecmua, 85, 1932, s. 13-14 ve 38. Süleyman, İstanbul'dan 300topla hareket etmişti (Bostanzâde, aynieser). Çamurlu yollar ve kötü hava şartları taşınmalarını imkânsızlaştırdığından, topların 100'ü toprağa gömülmek ve arabalarında Şems-Alemdâr (Hemedan ile Bağdat arasında) konağında yakılmak zorunda kaldı. (Feridun Bey, aynı eser., s. 590). Bu top kayıplarına, İbrahim Paşa'nın ihtimamı ile inşa edilen ve Osmanlıların hareketinden sonra Safevilerin Tebriz'e girdikleri vakit ele geçirdikleri bu şehir yakınındaki, yine İbrahim Paşa'nın takviye ettiği Şanb-e Gâzân kalesindeki toplarında eklemek gerek. İnsan kaybı, o devirde Avrupa'da kabul edilen rakamlara şüphesiz ulaşmadı, (*Charles-Quint bir mektubunda, "Türklerin çok büyük çapta top ve 40.000 den fazla insan kaybı oldu" diye yazıyor. cf. E. Charrière, aynı eser., s. 265.*), fakat, Nişancı'nın kendisinin yolda açlıktan öldüğü bu sefer, (Feridun Bey, aynı eser: Nişancı Seyyidi Bey zahire zahmetinden fevt oldı) alt kademedden bir hayli kurban verdirdi. Zaten, seferin verdirdiği kayıpları mübalağa etmemek gerekiyorsa, bazı işaretler ilk aylardan itibaren ve daha hiç bir çarpışma olmadan önce, birliklerin moralinin aynı şekilde yüksek olmadığını düşünmeye yer veriyor. Gerçektende, yürüyüş rûznâme (günlük) sinde, 2 rebî'ü-l-evvel 941/11 eylül 1534 tarihinde Erciş'e dört konak mesafede "Kâsım Paşa'nun bir kaç nefer hidmetkârları kaçmış idi, bir kaçı ele gelüb üçini kazığa urub tokuz neferi ortadan biçildi" haberini okuyoruz. Böyle bir cezalandırma ihtimali ertesi günü 50 kişinin kaçmasını önlemedi (Feridun Bey, aynı eser., s. 587). Rûznâme (yürüyüş günlüğü) deki benzer diğer notları işaret etmedik. Şu halde bunlardan çok acele sonuçlar çıkarmamak yerinde olur.

16 Celâlzâde Mustafa, Tabakâtü-l-Memâlik ve Derecâtü-l-Mesâlik, Emanet Hazinesi Ktb. no. 1427 v. 196b.

fethi, oldukça kolay bir teşebbüstü, niçin daha önce bu fethin gerçekleşmediği akla gelebilir.

Tebriz üzerine yürümek için Kanunî Süleyman ile üzerinde anlaştığı bu ikinci plândan İbrahim Paşa'nın hangi şartlar içinde vazgeçtiğini ve onu oraya itenlerin rollerinin ve gerekçelerinin ne olduğunu anlamak güçtür. İbrahim Paşa'yu yıkıcı bir harekâta girişmeye iterek onu gözden düşürmek istemiş olan rakibi defterdar İskender Çelebi'nin art düşünceleri Celalzâde Mustafa ve Bostanzâde'nin eserleri ile biliniyor. Aynı zamanda, bir grup Safevî mültecisinin ve özellikle hemen İran fethinden önce kendilerine beylerbeylik ve sancak tahsis edilen bazı Akkoyunlu emirlerinin sadrazam üzerinde yaptıkları baskıya hesaba katmak gerekir. İbrahim Paşa tarafından Ağustos 1534'te¹⁷ Tebriz'de alınmış olan bu son tedbir, zaten onun ihtiraslarının genişliğini ortaya koyuyor. Kafasında kesin bir biçimde İran yaylasını fethetme fikri vardır. Diğerleri arasında Kom, Keşan ve Rey sancakları kâğıt üzerinde daha önce plânlanmıştı.

Kanunî Süleyman'ın bir olup bitti önüne konup konmadığı bilinmiyor, fakat O, hiç bir karşıt emir vermedi. Sadrazamın ustaca plânı zaten mantıksız değildi. Padişah ve İbrahim Paşa, habercileri ve Ubeydullah Han ile mektuplaşmaları sayesinde, müttefikleri Özbeklerin aynı anda Safevilere Horasan'da saldırdıklarını, Tahmasb'ın onları karşılamaya çıktığını ve neticede Azerbaycan'ın kuvvetlerden halî bulunduğunu biliyorlardı. Hiç bir zaman Osmanlı ve Ebul-Hayriye'nin Safevileri kaskaca alma projesi bu kadar sonuç almaya yakın olmadı. Eğer bu proje başarıya ulaşmadı ise -ki bu meseleyi başka bir yazıda incelemeyi düşünüyoruz- sebebi, zorluklara ve Osmanlılar hep tedbirsizliğe düştüğünden, çok çabuk birleşmeyi gerektiren hareketlerin aynı anda oluşunu önleyen her iki devlet arasındaki muhaberatın ağırlığına yüklemek gerekir. Birde, yazışmalarında bulduğumuz karşılıklı dostluk gösterilerine rağmen, acaba, Padişah ve Han gerçekten sınır komşusu olmayı tasarlıyorlarmıydı, sorusu akla gelebilir. Birisi için, Kırım Han'ının Maveraünnehr'ine muadil, Devlet-i Âli'nin doğrudan doğruya bir vasali olma geleceği gözüküyor, diğeri için, doğu sınırlarında kaygılandırıcı bir kudrete sahip karıştırıcı bir devletle komşu olmak¹⁸. Eski anti-Timur refleksinin hangi ölçüde rol oynamadığı bilinebilirmi?

17 M. Tayyib Gökbilgin, *Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı*, Belleten, XXI/83, 1957, s. 470 vd.

18 Kanunî Süleyman'ın, Ebû'l-hayriye askerî kudreti karşısındaki çıkarı, Jean Louis Bacquè-Grammont tarafından yayınlanmış bir dokümanın varlığı ile kanıtlanmıştır. Une liste ottomane de prince et d'apanages abu'l-khayrides, Cahiers du Monde Russe et Soviétique, XI-3, 1970, s. 423 vd.

İran'a doğru hedefin bu dönemecinde yıkıcı olarak ortaya çıkan şey, tamamen tedbirsizlikten ileri gelen arazideki hazırlıksızlık oldu. Çaldıran seferi örneği, harekâtın, özellikle bu ülkede çok sayıda bir ordunun iaşesinin teminindeki güçlüğü açıkça ortaya koyuyordu. Bu son noktada Yavuz Selim, Trabzon valisi iken gençliğindeki muharebelerin tecrübeleri ile yetişmiş olarak bazı tedbirler almıştı. Kanunî Süleyman'ın ve İbrahim Paşa'nın bu örneği takip etmeyi bilemedikleri veya takip edemedikleri görünüyor. Zaten bu durumda, oradaki başarı lojistik yönden bir başarı olmuş olacaktı: son derece engebeli bir arazi ile ayrılmış ve uzaklaşmış konvoy hattının, Diyarbakır'dan veya Erzurum'dan İran'ın merkezine kadar güvenliğini temin etmek, 200 .000 kişilik bir ordunun iaşesini sağlamak için, o asırda çetin, fakat, muhtemelen gerçekleştirilecek bir teşebbüs olacaktı.

Seferin güçlüklerinde rol oynayan diğer önemli bir unsurda, Osmanlı ordusunun İran'da muharebe yapmaya yetenekli olmayışdır: ordu, çok az hareketli, zira, topu -ki zaten faydasız olduğu ortaya çıktı- ve arabaları ile ağırlaşmış bir şekilde, muharebe gücü küçümsenmemesi gereken çok hızlı kızılbaş süvarisini, yetişmeye kudreti olmadığı halde takibe mahkûm edilmişti. Çaldıran örneğinden ders alan kızılbaş ordusu, padişahın topları önünde kendisini kudretsiz biliyordu. Bu bakımdan Tahmasb'ın taktiğinin- hırpalama ve toprak yakma- yerinde olduğu ortaya çıkıyor. Buda ülkenin biraz daha harab olmasına yardım etti, ama Safevi İran'ını kurtardı. Yorgunluk ve bitkinlikten Osmanlılar sonunda dönmek zorunda kaldılar.

* * *

Kanunî Sultan Süleyman'ın, İran'da harp yapma şartlarını öğreten bu seferden ders almadığı hususu not etmeğe değer. 1548 seferinde o kadar dramatik zorluklar olmadı, zira, ülkenin içine çok az daldı, ama, orada da az çok etkili bir şekilde açlık başgösterdi. Seferin sebep olduğu insan kaybı hesap edilemez, fakat, bulaşıcı hayvan hastalığı dolayısıyla at ve binek hayvanlarını mahvettiği anlaşılıyor. Yine bu defada, bazı ilerlemelere rağmen, sefer sırasında arpa fiat kurunun belirttiği gibi, iaşe çok kötü sağlandı¹⁹.

İrakeyn seferinden sonra İran'a yapılan bütün Osmanlı seferleri aynı değişmezliği gösterirler: manevra ağırlığı, haberleşme hattı ve iaşe meselesinin memnun edici bir şekilde çözümlenmesi imkânsızlığı. Kanımızca bu,

19 H. Lewenklaw von Amelbeurn, *Neuwe Chronica Türckischer Nation*, Francfort 1590, s. 418, vd.

Azerbaycan ve batı İran'ın devamlı bir Osmanlı hakimiyetinden kurtulmasının başlıca sebebidir. Bu husus, inkâr edilemez bir biçimde, Osmanlı kudretinin sınırını işaret etmesi yönünden son derece manalı bir unsurdur. Osmanlıların Van'ın doğusundaki başarısızlığı, İrakeyn seferinin başından beri rakibi vurmak için onun kullandığı vasıtaları kullanmanın gerektiğini, başarı şartlarının, düşman ülkede devamlı dayanak noktasının sağlam bir hattına ve kızılbaşlarınki kadar hareketli bir süvarinin özel taktiğini kullanmaya esash bir şekilde bağlı olduğunu anlamamaktan ileri geliyor.